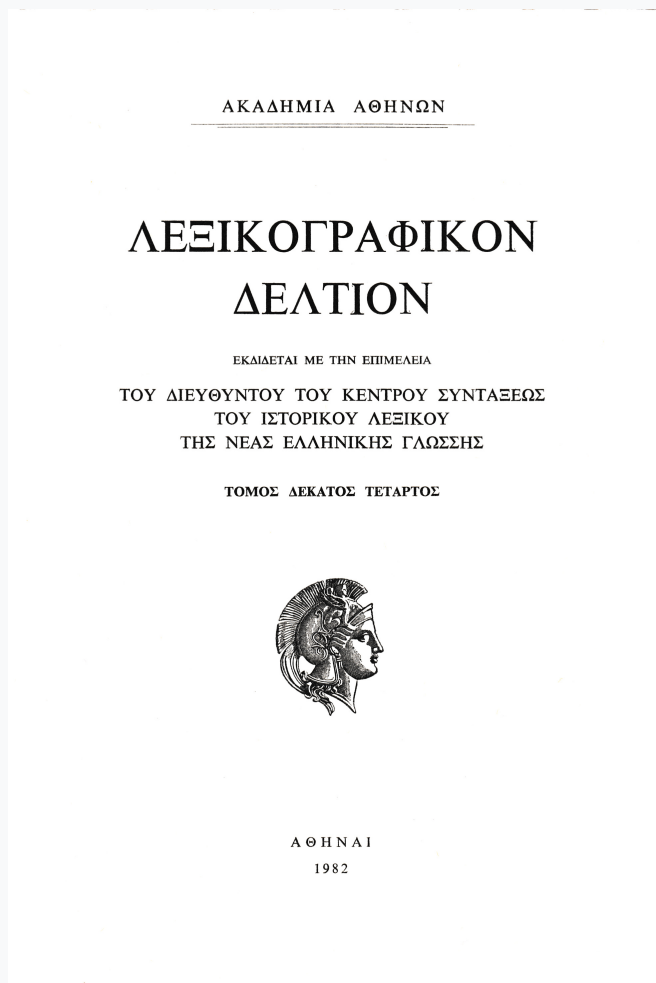

Lexicographic Bulletin

Vol 14 (1982)

Lexicographic Bulletin

Έτυμολογικά

Agapitos Tsopanakis

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ

1982

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE

14 (1982)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ

1982

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΗΣ ΤΕ ΚΟΙΝΩΣ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ

Λεωφόρος Συγγροῦ 129 - Β. Δίπλα 1

Διευθυντής : ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Α. ΚΡΕΚΟΥΚΙΑΣ

ACADÉMIE D'ATHÈNES
CENTRE DE RÉDACTION DU DICTIONNAIRE HISTORIQUE
DU GREC MODERNE (LANGUE COMMUNE
ET DIALECTES)

129, Bd Sygrou - 1, rue V. Dipla. Athènes

Directeur : DÉMÈTRE A. KRÉKOUKIAS

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδες
<i>Δημητρίου Α. Κρεκούκια</i> : Ἀρχαιοπινῆ στοιχεῖα στὸ ἀγροτοποιο- μενικὸ λεξιλόγιο τῆς Λήμνου.....	5- 19
<i>Δημητρίου Α. Κρεκούκια</i> : Ἀρχαιοπινῆ ὀνόματα φυτῶν στὸ γλωσ- σικὸ ἰδίωμα τῆς Ἰκαρίας.....	21- 26
<i>Χριστοφόρου Γ. Χαραλαμπάκη</i> : Τὸ πρόβλημα τῶν ἰδιωματικῶν στοιχείων στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία.....	27- 51
<i>Christoph Charalambakis</i> : Forschungsbericht über die sprach- wissenschaftlichen Studien in Griechenland (1971-1980).	53- 85
<i>Ἀγαπητοῦ Γ. Τσοπανάκη</i> : Ἑτυμολογικά.....	87- 99
<i>Νικολάου Γ. Κοντοσοπούλου</i> : Ὁ Γλωσσικὸς Ἀτλας τῆς Ἑλλάδος. Νέοι προσανατολισμοί.....	101-121
<i>Ἀναστασίας Κατσίκη-Γκιβάλου</i> : Τὸ οὐσιαστικὸ καὶ τὸ ρῆμα στὴν ποίησι τοῦ Κ. Π. Καβάφη.....	123-141
<i>Ἐλευθερίας Γιακουμάκη</i> : Ἡ γλῶσσα τῆς «Ὀδύσσειας» τοῦ Ν. Καζαντζάκη.....	143-167
<i>Σταύρου Γ. Κατσουλέα</i> : Τὰ ἐπαγγελματικά, σκωπτικά καὶ τοπικά ἐπώνυμα τῆς Βλάστης τοῦ νομοῦ Κοζάνης.....	169-194
<i>Ἀγγέλου Γ. Ἀφρουδάκη</i> : Ἀπὸ τὸ τοπωνυμικὸ τῆς ΒΔ. Γορτυνίας	195-240
<i>Ἀντωνίου Μπουσμπούκη</i> : Σύνταξι τοῦ ἄρθρου μὲ ἐπιρρήματα στὴ νέα Ἑλληνικὴ καὶ τὴν Ἀρωμουνικὴ (Κουτσοβλαχικὴ).....	241-242
<i>Χριστίνας Μπασέα-Μπεζαντάκου</i> : Ἡ σημερινὴ γλωσσικὴ κατά- στασι στὸ νομὸ Πιερίας.....	243-254
<i>Ἀναστασίας Κατσίκη-Γκιβάλου</i> : Ἡ φύσι τοῦ λεκτικοῦ συμβόλου	255-262
<i>Κώστα Καραποτόσογλου</i> : Ἑτυμολογικὰ ἀνάλεκτα.....	263-288
Ἐκθεσι διαγωνισμοῦ τῆς Γλωσσικῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1980.	289-298

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ

(μάλαμα - χροτίζω - κουτορνίθι - χρόστομος - οὔζο - καλωσωρίζω
τὰ Θέρμα - ἡ Γοιὰ Βάθρα)

1. Τὸ **μάλαμα** = χρυσάφι, καὶ ὅλα τὰ παράγωγά του (μαλαματένιος, μαλαματώνω, μαλαμ(ατ)οκαπνισμένος [=ἐπίχρυσος], ἡ Μαλάμω, ἡ Μαλαματή, κύρια ὄνόμ., ὁ Μάλαμας, ἐπώνυμο), εἶναι πανελλήνια καὶ κοινὴ λέξη, ποὺ δὲν φαίνεται νὰ δημιουργῆ καμιὰν ἐτυμολογικὴ δυσκολία. Ὁ Ν. Π. Ἀνδριώτης (Ἔτυμ. Λεξ. ², σ. 194) λέει: «μεσν. μάλαμα < ἀρχ. μάλαγμα, μαλάσσω». Ὁ *Sophocles (A Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods)* δὲν ἔχει ἀποθησαυρίσει τὴν λέξη μάλαμα ἀλλὰ μόνο τὴν λ. ἡ μαλαγῆ = μάλαξις, κι αὐτὸ κάμνει ἐντύπωση: μιὰ τόσο κοινὴ λέξη, ποὺ κυκλοφορεῖ καθημερινὰ σὲ χιλιάδες στόματα, εἶναι δυνατὸ νὰ μὴν μπόρεσε νὰ περάσῃ στὰ γραπτὰ ἐνὸς ὁποιουδήποτε βυζαντινοῦ συγγραφέα; Κι ἂν ἀκόμα ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἡ λ. χρυσός καὶ τὰ παράγωγά της ἐπαρκοῦσαν γιὰ τὶς διαφορὲς ἀνάγκες, δὲν βρέθηκε κανένας λαϊκότερος συγγραφέας — ἡ καμιὰ Ἄννα Κομνηνή —, γιὰ νὰ μᾶς μαρτυρήσουν ὅτι αὐτὸ ποὺ οἱ ἀρχαῖοι τὸ ἔλεγαν χρυσός, ὁ «χύδην ὄχλος» ἢ «ἡ συνήθεια» τὸ λένε τώρα μάλα(γ)μα; Ὑπάρχει μήπως ἐνδεχόμενον νὰ συμβαίνει κάτι ἄλλο;

Στὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικά ἡ λ. μάλαγμα ἦταν γνωστὴ, ἐσήμαινε ὅμως κάποιο κατασκευάσμα ἀπὸ μαλακὰ ὑλικά, ποὺ μποροῦσε νὰ χρησιμοποιηθῆ γιὰ μαλακτικὸ, προστασία, παραγέμισμα. Μάλαγμα λεγόταν κι ἓνα μαλακὸ πουκάμισο, κάπως σγουρὸ καὶ ἀφράτο, καθὼς φαίνεται, ποὺ τὸ φοροῦσαν κάτω ἀπὸ τὸν θώρακα οἱ πολεμιστὲς — ἢ κάτω ἀπὸ τὰ δερμάτινα λουριά, γιὰ νὰ μὴν πληγώνωνται ἀπὸ αὐτά¹. Ἀκόμα καὶ τὸ ρ. μαλαγματίζω (Σύμμαχ. ΠΔ Ὠσ. 6,1 — ἡ μαρτυρία ἀπὸ τὸν *Thes. Ling. Gr.*) — σημαίνει λειάνω, κάμνω κάτι μαλακὸ, καὶ τὸ ἐπίθ. μαλαγματώδης -ες (Γαλ. 12, 409, Ἀλέξ. Τράλλ. 12) σημαίνει ὅ,τι μοιάζει μὲ μαλακὸ ἔμπλαστρο².

Ὁ *Du Cange, Gloss. Med. et Inf. Graec.*, εἶναι ὁ πρῶτος — ὅσο ξέρω — ποὺ ἀποθησαυρίζει τὴν λ. μάλαμα μὲ τὴν σημασία τοῦ χρυσοῦ καὶ παραπέμπει στὴν

1. «μαλάγματος ἕνεκα» σημειώνεται στὸ *Greek-English Lex*⁹. τῶν Liddell-Scott-Jones-West (s.v.) μὲ παραπομπὴ στὰ Σχολ. Ἰλ. Φ 31, ὅπου ὅμως γίνεται λόγος γιὰ «στρεπτοὺς χιτῶνας», ἐπάνω στοὺς ὁποίους προσάρμοζαν τὰ λουριά. Πβλ. καὶ Πλατ. *Τίμ.* 70d «καὶ περὶ τὴν καρδίαν αὐτὸν (δηλ. τὸν πνεύμονα) περιέστησαν οἶον μάλαγμα (= σὰν προστατευτικὸ περίβλημα), ἵν' ὁ θυμὸς ἡνίκα ἐν αὐτῇ ἀκμάζοι πηδῶσα εἰς ἐκεῖνον δύναιτο ὑποχωρεῖν» (= κλωτσώντας ἐπάνω σ' αὐτὸν... νὰ μπορῆ νὰ ὑποχωρεῖ)...

2. Βλ. *Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, Λεξικογραφικὰ καὶ λαογραφικὰ Ρόδου*. Ἀθήνα 1969, σ. 30-31 «μάλαμα (< μάλαγμα) = τὸ ἀλωνισμένο εἶδος, ὅταν λυώσῃ καὶ εἶναι ἕτοιμο γιὰ ξεχύρισμα· μαλαματίζω τ' ἀλώνι(ν) = τὸ κάμνω μάλαμα».

έλληνική στιχηρή (15σύλλαβη) απόδοση τῆς (λατινικῆς) 'Ιστορίας τοῦ 'Απολλώνιου βασιλιᾶ τῆς Τύρου¹: «καὶ νὰ μνημούρη κάμνουσι ὁμορφα στολισμένο / μὲ χρῶδια καὶ μὲ μάλαμα ἦτονε χρυσομένο», (leg.: κι ἓνα μνημούρι...) καὶ στοὺς Γάμ. Θησ. βιβλ. 8: «πανμεζυγῆζαν μάλαμα, οὐ μὴ τὸ ξαγοράσουν» (= π(οὺ) ἂν μ' ἐζυγίζαν μ., οὐ μὴ τὸ ξ-ουν), δηλ. δὲν θὰ μπορούσαν νὰ τὸ ἐξαγοράσουν· στὸν Μαν. Μαλαζὸ (σ. 791) τὸ ἐπίθετο μαλαματένιος: «ἐπεῖραν (= ἐπῆραν) καὶ τὰ θυμιατὰ τὰ μαλαματένια τῆς 'Αγίας Σοφίας». Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι καὶ ὁ 'ΗΣύχιος δὲν ξέρει ἀκόμα τὴν σημασία τοῦ μετάλλου ἢ τῆς ἀνάμειξής του².

Στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, στὴν λ. μάλαμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινὴ σημασία τοῦ χρυσαφιοῦ καὶ τῶν συνωνύμων (μ. ἄνθρωπος κττ.) ἔχουν ἀποθησαυρισθῆ καὶ ἄλλες, οἱ ὁποῖες συνεχίζουν, καθὼς φαίνεται, τὴν ἀρχαία παράδοση τοῦ μαλάσσο: «χόρτον ἄγριον...» ('Αστυπ.), ρῖπος, ἀκαθαρσία (Νίσ.), ὁ σωρὸς τοῦ σίτου εἰς τὸ ἄλωνι, προτοῦ ἄλωνισθῆ (Κρήτ., Ρόδ., Κάρπ., Κύπρ., Καππαδ.) ἢ ζύμη ἀπὸ τὴν ὁποῖαν κατασκευάζουν παξιμάδια (Κυπρ.), κ.ἄ.³

Ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι μὲ τὸ μάλαμα = χρυσάφι ἔχουμε δυὸ διαφορετικὲς οἰκογένειες λέξεων ἢ καινούργια σημασία στὴν ἀρχικὴ λ. μάλαγμα, ἀπὸ ἐπανάκαμψη (Rückwanderung): α) Μὲ τὴν λ. μάλα(γ)μα = ἀνακάτωμα κλπ. συνεχίζουμε τὴν ἀρχαία παράδοση (μαλακ-ός, μαλάσσω)· β) μὲ τὸ μάλαμα = χρυσάφι ὑποψιάζομαι ὅτι ἔχουμε ἐξέλιξη τοῦ μεσαιων. λατ. *amalgama*⁴. Ἡ ἀραβικὴ λέξη ποὺ χρησίμευσε ὡς πρότυπο αὐτῆς ἐδῶ ἦταν ἢ *al madjma'a* = ἢ τήξη. Τὸ γαλλικὸ λεξικὸ *Lexis* (Larousse) στὴν λ. *amalgame* δίνει τὴν σημασία «ἀνάμειξη ψευδαργύρου μὲ ἄλλο

1. Ἡ *Historia Apollonii regis Tyrii* σώζεται σὲ λατινικὴ ἀπόδοση τοῦ 5ου ἢ 6ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Βλ. A. Lesky, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας*⁵. Θεσσαλονίκη 1981, σ. 1180. Dimitra Tsitsikli, *Historia Apollonii Regis Tyrii herausgegeben von D. T., Königstein/Ts. 1981*. Δὲν ξέρω ἂν ἔχει ἐκδοθῆ ἢ Ἱστορία ἀπὸ τὸ γφ τῆς ὁποίας παίρνει τὴν παραπομπή του ὁ *Du Cange*.

2. Ὁ Ἁσύχιος, στὴν λ. «σπεῖραι· σειραί, πράγματα καὶ τὰ μαλάγματα τῶν νεῶν», γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Thes. λέει: «intelligit funes complicatos, quos lateribus navium, quum in portu sunt, appendunt».

3. Εὐχαριστῶ θερμὰ κι ἀπὸ ἐδῶ τὸν κ. Κοντοσόπουλο, συντάκτη τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ποὺ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ δώσῃ τίς σχετικὲς πληροφορίες (γράμμα τῆς 6-8-76). Πβλ. καὶ X. Παπαχριστοδοῦλου (βλ. σημ. 2, σ. 147 «μαλάσσω τοῦ χοίρου = τοῦ ἀνακατεύω πίτ(τ)ερα μὲ νερὸ νὰ φάη· μαχτή, ἢ, < μάσσω, τὰ πίτερα ἀνακατεμένα μὲ νερὸ ἢ μὲ ὑπολείμματα φαγητῶν»): *μαλάη* ἢ, καὶ *μαλαή* λέγεται ἀκόμα στὴν Ρόδο ἢ ἀνάμειξη τοῦ κιμῶ μὲ ὄλα τὰ ἄλλα ὑλικά ποὺ χρειάζονται, γιὰ νὰ παραγεμιστοῦν οἱ ντολμάδες ἢ γιὰ νὰ γίνουν οἱ κερτέδες. Βλ. καὶ X. Παπαχριστοδοῦλου, ἔ.ἄ., σ. 215.

4. Ἐτσι λέει τὸ Λεξικὸ *Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* στὴν λ. *amalgame*, («du latin des alchimistes amalgama, d'un mot arabe probablement altéré du grec μάλαγμα»). Κατὰ περίεργον τρόπο, οὔτε ὁ *Du Cange* στὸ *Gloss. Med. et Inf. Latinitatis* οὔτε τὸ *A Latin Dictionary*, τῶν Lewis καὶ Short, Oxford, δὲν ἔχουν λῆμμα *amalgama*. Ὁ *Du Cange* ὥστόσο μνημονεῖ λῆμμα *malagma*, S. Aug., Serm. 38 de Tempore: «utiliter enim malagma, vel fibula calidis adhuc vulneribus apponitur», καὶ ὁ Thes. στὸ *Gloss. Med. et Inf. Grecitatis* προσθέτει: «μαλάγματα in glossis chymicis MSS εἰσι πάντα τὰ ξυθὰ καὶ τελειούμενα», μιὰ πληροφορία ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τίς πληγὲς καὶ καταλήγει

μέταλλο», ενώ στο λήμμα *amalgamer* επαναλαμβάνεται μόνο το ρήμα χωρίς διασάφηση (*amalgamer l'or, l'argent, l'etain... etc.*): αυτή δίνεται προφανώς στο ούσ. «*amalgamation, operation consistant à combiner le mercure... ou à extraire par le moyen de mercure, l'or et l'argent de leurs gangues*».

Δέν μπορεί νά βεβαιωθῆ ὅτι ἡ ἀραβική λ. *al madjma'a* (> *amalgame*) ἀποτελεῖ δανειακή προσαρμογή ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἢ μεταγενέστερη ἑλληνική λ. μάλαγμα, μὲ ἐντοπισμὸν τῆς σημασίας τῆς τελευταίας στὶς χημικὲς ἐπεξεργασίες τῶν μετάλλων καὶ ἐπάνοδόν τῆς μὲ τὴν καινούργια σημασία «χρυσάφι». Οἱ ἔρευνές μου πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴν δέν εὐοδώθηκαν¹. Θὰ μπορούσε ἴσως νά συμβῆ κάτι τέτοιο, ἂν ἡ λ. μάλαγμα εἶχε περάσει στὰ ἀραβικά μὲ τὴ γενική σημασία τῆς χημικῆς ἔνωσης, κι ἐντοπίσθηκε ὕστερα στὴν σημασία τοῦ χρυσαφιῦ (ἀπὸ τὴν ἀνάμειξη καὶ κατεργασία), κι ἀπὸ ἐκεῖ ξαναγύρισε στὰ Μ(εσαιων.) καὶ Ν(έα) Ἑ(λληνικά). Αὐτὰ ὅμως χρειάζονται περισσότερες ἀποδείξεις. Ἐδῶ σημειώνουμε μόνο ὅτι, ἂν ἡ λ. μάλαμα = χρυσάφι ἀποτελοῦσε κανονικὴν ἐξέλιξη, φωνητικὴ καὶ σημασιολογικὴ τοῦ ἀρχ. μάλαγμα, θὰ ἔπρεπε κάπου νά συναντούσαμε τὴν λέξη, τουλάχιστο μὲ τὴν σημασία τοῦ μείγματος τῶν μετάλλων, στὴν ἀλεξανδρινὴ ἢ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ. Κάτι τέτοιο δέν φάνηκε πουθενά. Οἱ μόνες ἀναφορὲς τοῦ μαλάσσω σὲ μέταλλο βρίσκονται στὸν Πλάτωνα (*Πολ.* 411a «ὡσπερ σίδηρον ἐμάλαξεν») καὶ τὸν Ἀριστοτέλη (*Μετ.* 383a 31 «ἀλλὰ μαλάσσεται οἶον σίδηρος καὶ κέρας»), ὅπου ὅμως τὰ συμφραζόμενα καὶ στὸν Πλάτωνα («καὶ χρήσιμον ἐξ ἀχρήστου καὶ σκληροῦ ἐποίησεν») καὶ προπάντων ἡ παρουσία τοῦ κέρας κοντὰ στὸ σίδηρος στὸν Ἀριστοτέλη, δείχνουν ἀναμφισβήτητα ὅτι καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ὁ λόγος εἶναι γιὰ θέρμανση καὶ μαλάκωμα (γιὰ νά ἐπακολουθήσῃ πλάσιμο), καὶ ὄχι γιὰ ἀνάμειξη μετάλλων. Τὸ κέρατο μάλιστα δέν ἀφήνει ἀμφιβολία γιὰ τὴν σημασία τοῦ μαλάσσω σ' αὐτὰ τὰ συμφραζόμενα, γιὰτὶ μὲ τὸ ζέσταμα πλάθεται ὅπως τὸ θέλεις, χωρὶς νά μπορῆ νά ἀνακατωθῆ μὲ τίποτε ἄλλο (καὶ καίεται ἂν παραζεσταθῆ). Ἐς σημειωθῆ ὅτι τὸ *Lexis* δίνει χρονολογίες γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ *amalgame* καὶ *almagamer* τὸ 1400 καὶ 1380 ἀντίστοιχα. Ἀπὸ τὸ πολύτιμο *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Δημόδους Ἑλληνικῆς Γραμματείας*, πού μὲ ἀκούραστη προσπάθεια ἐκδίδει ὁ συνάδελφος κ. Κριαράς, ἡ λ. μάλαμα (= χρυσάφι) πρωτοεμφανίζεται στὸν Ἑρμονιακὸ, πού στὶς ἀρχές τοῦ 14 αἰ. δούλεψε μιὰν λαϊκὴν προσαρμογὴ τῆς Ἰλιάδας σὲ 8799 ἀνομοιοκατάληκτους τροχαϊκοὺς ὀκτασύλλαβους μὲ ἀνάμειξη διάφορων γλωσσικῶν στοιχείων². Ἐνας ἔλεγχος στὸ κείμενο τοῦ *Διγενῆ Ἀκρίτα* (χφ. Grottaferrata,

στὰ κάπως δυσκολονόητα «ξανθὰ καὶ τελειούμενα» (τὰ ξανθὰ μποροῦν νά εἶναι τὰ «ξαντά». βλ. Ἄ. Γεωργοπαπαδάκου, *Τὸ μεγάλο λεξικὸ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας*. Θεσσαλονίκη 1980, «ξαντός, ὁ καὶ ξαντό, τό, νήματα ἀπὸ λινὸ ὕφασμα γιὰ τὴν ἐπίδεση πληγῶν», τὸ νά εἶναι ὅμως τὰ τελειούμενα;

1. Ὁ κ. Β. Δημητριάδης δ.φ., τουρκολόγος, Διευθυντὴς τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας, θὰ μοῦ ἐπιτρέψῃ νά τὸν εὐχαριστήσω καὶ ἀπὸ ἐδῶ γιὰ τὶς ἔστω καὶ ἄκαρπες προσπάθειές του νά πληροφορηθῆ κάτι σχετικὸ ἀπὸ ἀραβολόγους τοῦ ἐξωτερικοῦ.

2. Ἀπὸ τὶς πολλὲς πληροφορίες πού ἔθεσε στὴν διάθεσή μου ὁ κ. Κριαράς, γιὰ τὶς ὁποῖες τὸν εὐχαριστῶ θερμά, σταχυολογῶ μερικὲς: Συχνὰ στὴν Πεντάτευχο (Hesseling) 2, 12, 4 καὶ μάλαμμα τῆς ἡγῆς (= γῆς) ἐκείνης, 44, 8, 96 ἀσῆμι ἢ μάλαμμα. *Διγενῆς Ἀκρίτας* (χφ. Ἄνδρου, 16.

ἐκδ. J. Mavrogordato, Oxford 1956) μοῦ δίνει μόνο χρυσός, οὐσ. καὶ ἐπίθ. (IV221, 228, 234, 251, 585, V 118), τὸ ὑποκορ. οὐσ. χρυσίον (IV 225, 796, 918), τὸ ρ. χρυσώνιον (I 164 κοντάριν χρυσομένον), καὶ τὰ σύνθετα, (κλίνην) χρυσόστρωτον (I 312), χρυσόγαμβρε (I 693), δλόχρυσα (I 793), στράτορας χρυσοζώνους (I 903), καὶ τένδαν χρυσοκέντητον (I 908), χρυσογράμματα φακεώλια (I 922), χρυσομά- νικα (οὐσ., I 927), τοῦ χρυσοβούλλου εἵνεκα (I 1089), τοῦ Χρυσοῖωαννάκη (I 415), χρυσορόφους (II 60), καὶ χρυσόμουσα (II 62 = με [ἐπί]χρυσα μωσαϊκά)¹.

2. χνοτίζω - τὰ χνότα

Σύμφωνα με τὴν πληροφορία τοῦ Ν. Π. Ἀνδριώτη (Ἐτυμ. Λεξ.² σ. 627) στὴν λ. χνότα, τά, ὁ Γ. Χατζιδάκης συνδέει τὴν λ. με τὸ ἀχνότη, ἤ, καὶ παράγει τὸ τελευταῖο ἀπὸ τὸ ἀχνίζω - ἄχνα, κι αὐτὰ ἀπὸ τὸ ἀτμός². Ἐνα ρ. χνοτίζω τὸ ἀνα- φέρει (χωρὶς σημασία) ὁ Ἀνδριώτης (ὅ.π.) σὰν παράγωγο ἀπὸ τὰ χνότα. Αὐτὸ δὲν καταγράφεται οὔτε στὸ Λεξικὸ τοῦ Δημητράκου οὔτε στὴς Πρωίας οὔτε στὸ Ἀντι- λεξικὸ τοῦ Θ. Βοστάντζόγλου, τὸ περιλαμβάνει ὅμως στὰ Συνώνυμα καὶ Συγγενικά του ὁ Π. Βλαστός (σ. 54-55) μέσα στὸ γενικὸ λῆμμα βρωμα³ - βρωμῶ⁴, καὶ στὴν σ. 254 δίνει: χνοτίλα = βρωμοστομιά.

Θεωρῶ πιθανὸ ὅτι ἡ ἀπουσία τῆς λ. ἀπὸ τὰ χρηστικὰ λεξικά κι ἡ ἀποθησαύρισή της ἀπὸ τὸν Βλαστό καὶ ἀπὸ ἄλλους λογοτέχνες (βλ. παρακ.) ὑποδηλώνουν ὅτι τὸ ρ. εἶναι διαλεκτικὸ, με πλατειὰν ὅμως διάδοση: πβλ. Σ. Μυριβίλη, Ἀρβαν. 57

αί.) 3956 διατὶ εἶχον μάλαγμα καθαρὸν τῆς Ἀραβίας χώρας (συχνὰ ὅμως καὶ χρυσο-: 3950 χρυσο- κατὰσκευά τε, 3951 ἦτο κεχρυσωμένη κλπ.). Schilbach, *Byzantinische Metrologie. Quellen* (χφ. 16. αἱ.) σ. 143, 220 «τὸ κεράτιον ἐστὶ τὸ παρὰ Λατίνοις λεγόμενον καράτον, ὅπερ τοῦ καλοῦ ἀργυρίου χρῆζει τορνέσια ς', χρυσοῦ δὲ εἰ μὲν τῆς λήγας ἄσπρα β', εἰ δὲ μάλαμα R 19 <, τὸ κερά- τιον τὸν αὐτὸν σταθμὸν ἔχει τῷ χαλκῷ».

1. Γιὰ τὸ χφ. τῆς Ἀνδρου βλ. σημ. 8. Ἀπὸ τοὺς παλαιότερους ἐρευνητὲς ὁ Μ. Κ. Στεφανίδης, Ἀθηνᾶ 28, 1916, Λεξικογρ. Ἀρχ. 76 δὲν ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ μάλαγμα σὲ χρυσάφι καὶ προσθέτει: «τὰ χυμευτικὰ χωρία, ἐν οἷς τὸ μάλαγμα φαίνεται διεκδικοῦν τὴν σημασίαν τοῦ χρυσοῦ εἶναι δύο» τῆς «Τιμιωτάτης καὶ πολυφήμου χρυσοχοϊκῆς, χυμευτικῆς» πραγματείας, τῆς IB' ἐκατ. Coll. (= Collection des Alchimistes Grecs par Barthelot σσ. 212, 235, 238, 285, 323) «Κοπάνισον τὸ χρυσάφι ἵνα ἔνη μάλαγμα» καὶ Coll. 334 «ζύουν τὸ χρυσάφιν... καὶ γίνεται λαγηρισμένον μάλαγμα». Καὶ ὁ Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλος, Λεξικογρ. Δελτ. 1, 1939, 29 ἀναφέρεται στὴν λ. μάλαμα με τὴν σημασία τοῦ «χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀλωνισμένου γεννήματος προτοῦ λιμηθῆ» καὶ προσθέτει: «εἰς τὰ λεξικά τῆς ἀρχαίας δὲν εὐρίσκονται αἱ σημασίαι εἰς τὸ μάλαγμα. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ μαλάσσω ἐλέγετο καὶ ἐπὶ τῶν τηκομένων πρὸς κατεργασίαν μετάλλων, πάντως θὰ ἐλέγετο καὶ τὸ παράλληλον μάλαγμα με τὴν σημασίαν τοῦ τηκομένου μετάλλου γενικῶς, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ, ἥτις σημασία παρέμεινε μέχρι σήμερον». «Ὅπως εἶδαμε ὅμως, ἡ σημασία τοῦ μαλάσσω δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ἀφοροῦσε καὶ τὰ μέταλλα.

2. Ἀθηνᾶ 24, 1912, 4-9 ἀπὸ τὸ ἀτμός -ίζω > ἀφνός -ίζω > ἀχνίζω - ἄχνα, ἀπὸ τὸ ἄχνα ἢ ἀχνότης -ότη, κι ἀπὸ αὐτὸ τὰ χνότα (ὅπως: ἡ νεότης - τὰ νεότα - τὰ νιάτα). Τὰ ἴδια περίπου ἐπαναλαμβάνει καὶ στὴν Ἀθηνᾶ 36, 1924, 178 καὶ MNE 1, 76.

3. «ἀποφορά, χνότος, χνότα, βρωμος».

4. «βρωμολογῶ, κακοβρωμῶ... , σκυλοβρωμῶ, ζαίχνω, ζαίνω, χνοτῶ, χνοτίζω, βρωμο- στομῶ».

«τὸ στεκόμενον νερὸ χνωτίζει (sic) καὶ μαραγκιάζει», *N. Καζαντζάκης, Ὀδύσσεια A 1071* «παίρνει πιά καὶ χνώτισε τοῦ παππουλῆ τὸ σῶμα» (στὸ Λεξιλόγιο δίνεται ἡ σημασία = ἀρχίζει καὶ βρωμάει), *I. M. Παναγιωτόπουλος, Αἰχμάλ. 75* «λὲς καὶ χνώτισε τὸ κορμὶ τοῦ πατέρα»¹. Στὴν διάδοση αὐτὴν — ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπιμονὴ ὀρθογράφου μετὰ ὦ, ἢ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ὀφείλεται σὲ κάποια ἀναζήτηση ἐναρμόνισης μετὰ τὸ νῶτα — πρέπει νὰ ἔχη συμβάλει καὶ ἡ γενικότερη διάδοση τῆς λ. χνότα, τά, ποὺ σχεδὸν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς plurale tantum (δὲν ταιριάζουν τὰ χ. μας, μυρίζουν, βρωμοῦν τὰ χ. τῆς κλπ.), χωρὶς νὰ θεωρηθῆ ἀχρηστος καὶ ὁ ἐνικὸς τὸ χνότο. Στὰ Ρ (οδιακὰ) Ἰ (διώματα) ἀκούει κανεὶς φράσεις σάν: «τὸ κριάς χνοτᾶ, παίρνει νὰ χνοτίση» κττ.

Ὁ Κοραῖς (*Ἄτακτα 1, 217, Σχόλια στὸν Πτωχοπρ. 1, 342*) ἐρμηνεύοντας τὴν λ. σταφιδόχρωτον λέει: «ἡ κοιλία τῶν ζώων ὁμοιάζει μετὰ σταφίδας διὰ τὰς ρυτίδας. . . ὁ χνότος ἀρσ. καὶ τὰ χνότα πληθυντικῶς καὶ οὐδετέρως. . . σημαίνουσαι. . . τῆς δυσωδίας τὸ εἶδος τῆς γεννωμένης ἀπὸ παλαιώσιν ἢ σῆψιν. . . Τὴν παραγωγὴν ἢ ἐτυμολογίαν δὲν ἔχω πῶς νὰ ἐξηγήσω ἴσως τὰ πρῶτα στοιχεῖα (χν) ἐσφετερίσθησαν τὸν τόπον τῶν θν, τὰ ὁποῖα ἐσήμαιναν βαρβάρως τὸ θνησιμαῖον».

Ὅμως οὔτε ἡ παρετυμολογικὴ (;) συσχέτιση τοῦ Κοραῖ οὔτε ἡ ἐτυμολογικὴ τοῦ Γ. Χατζιδάκη ἀπὸ τὸ (ἀτμός) > ἀχνός - ἄχνα μᾶς φέρνουν κοντὰ πρὸς τὸ χνοτίζω - χνοτῶ - τὰ χνότα. Καὶ ἡ σημασιολογικὴ διαφορὰ τοὺς τὰ ξεχωρίζει καὶ ἡ παραγωγὴ δὲν ταιριάζει: ὁ ἀτμός - ἀχνός - ἄχνα δὲν ἔχει ποτὲ τὴν σημασίαν τῆς μπόχας ἢ βρώμας, καὶ τὸ ἀχνίζω δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ χνοτίζω. Αὐτουνού ἡ παραγωγὴ εἶναι ἀπλοῦστατη καὶ ἄδικα τυραννήθησαν τόσον καιρὸ οἱ ἐρευνητές. Τὸ ἀρχικὸ καὶ πιθανῶς ἀρχαῖο ρῆμα εἶναι τὸ ἐκνοτίζω, ποὺ τὸ βρίσκουμε μαρτυρημένον σὲ μιὰν ὄχι πολὺ καθαρὴν γλῶσσαν τοῦ Ἡσύχιου (ἐκδ. K. Latte): «ἀπολιβάσαι ἀπολεῖψαι, ἐκνοτίσαι ἄλλοι πορρωτέρω ἀπελθεῖν», καὶ στὸν βυζαντινὸ συγγραφέα τοῦ 7. αἰ. Γ. Πισίδην (1453 A, ἀπὸ τὸν Sophocles): «ἐκνοτίζω, νοτίζω completely». Τὸ ἀπολείβω τοῦ Ἡσύχιου ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ «χύνω, ἀφήνω νὰ χυθῆ κάτι ὑγρὸ (γιά σπονδὴ καὶ τὰ ὅμοια)», κι ἔτσι τὸ ἐκνοτίσαι ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς τέλειαν ὑγρασίας². Τὸ ἀπλὸ νοτ-ίζω, νοτ-ερός, νοτ-ία κλπ. ἔχει ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ τὴν σημασίαν τῆς τέλειαν

1. Μετὰ τὴν σημασίαν τοῦ «ὑγραίνω» (ἴσως ἀπὸ ἀναλογία ἢ παρετυμολογία πρὸς τὸ νοτίζω) χρησιμοποίησαν τὸ ρ. ὁ Σεφέρης (*Ποιήμ. σ. 19*) κι οἱ ἀγγέλοι ἀνοίξαν τὰ φτερά τους, μὰ χάμω χνώτισαν ὀμίχλες (ἀπαξ), ὁ Γρουπάρης (*Ἄπαντα σ. 49*) τὸ κόκκινον τ' ἀχείλι σου κερᾶσι χνωτίζει θάλασσες, ὁ Ρίτσος (*Ποιήμ. Β' 28*) πίσω ἀπὸ τὰ τζάμια τοῦ ἐνεχυροδανειστηρίου, χνωτίζει θάλασσες (ἀπρόσωπο), (*Ποιήμ. Γ' 162*) «τὰ μικρὰ καθρεφτάκια. . . εἶχαν χνωτίσει σάν τᾶφεραν πολὺ κοντὰ στὸ στόμα τους». Τὰ παραθέματα αὐτὰ εἶναι παρμένα ἀπὸ τὴν συγκέντρωση τοῦ λεξιλογικοῦ ὕλικου ποὺ ὁ Αἴνος Πολίτης εἶχε ἀρχίσει νὰ συγκεντρῶνῃ ἀπὸ τὰ λογοτεχνικὰ κείμενα καὶ ποὺ τὰ παραχώρησε γενναῖα στὸ Ἰδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδου, τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Εὐχαριστῶ πολὺ ὅλους.

2. Τὸ ἀρχαῖον κείμενον ὅμως τοῦ Πισίδου (*Ἑξαήμερον ἢ Κοσμογονία, ἐκδ. R. Hercher, στ. 250-4*) λέει: «δεῖται γὰρ ὑγρᾶς συμπλοκῆς ἢ θερμότης, τὸν δὲ ζέοντα τῆς φλογὸς τῆ προσχῆσει / τὰς ἐντεθείσας ἐκνοτίζειν ἰκμάδας, / ὅπως γένηται μῖζις ὡσπερ ἐν γάμῳ, / καὶ συζυγέντων πρὸς τὸ τίκτειν τῶν δύο», ὅπου τὸ «ἐκνοτίζειν τὰς ἐντεθείσας ἐκμάδας» φαίνεται νὰ σημαίνῃ βγάζω ἔξω τὴν ὑγρασίαν, γιά νὰ πραγματοποιηθῆ «ἡ ὑγρὰ συμπλοκή».

ύγρασίας, τοῦ ὑγραίνω κλπ., μὲ ἀφθονες μαρτυρίες, καὶ ἐπιζεῖ καὶ στὴν νεοελληνικὴ Κοινὴ: «ὁ τοῖχος νοτίζει»· «ὁ καιρὸς εἶναι νοτερός», «τὸ παιδὶ νότισε τὸ στρῶμα» κλπ. (βλ. Λεξ. Πρωίας, Δημητράκου). Καὶ ὁ νοτιάς ἢ ἡ νοτιά δηλώνουν τὸν ὑγρὸ καὶ ζεστὸ καιρὸ ποὺ φυσᾷ ἀπὸ τὸν Νότο.

Ἡ φωνητικὴ ἐξέλιξη ἐκνοτίζω > χροτίζω δὲν δημιουργεῖ κανένα πρόβλημα. Τὰ συμπλέγματα κ, χ, φ, θ, τ+μ, λ, ν κινήθηκαν πρὸς διάφορες κατευθύνσεις (ἀκμάζω > κνάζω = ὠριμάζω (PI), ἔθνος > ἔχνος («ἐγένησαν ἔχνη μ' ἔχνη» = ἀνακατώθηκαν), φάτνη > πάθνη (Χάλκ.), ἀντιμετάθεση ποιότητας συμφώνων), πάχνη PI, σταθμη-ίζω > σταφνη-ίζω, παράσταθμον > παράστεφνον PI, σακνός -ίζω > σαχνίζω Σιάτ., σαχνιάζω PI (γιὰ κάτι ποὺ χτυπήθηκε μὲ κάποιον τρόπο κι ἔπαθε ζημιές, χτυπήθηκε ἢ ἔγινε ἐτοιμόρροπο), λιχνίζω > *λιχνίζω > λιχνίζω, ἐκιζμάζω (-ἐζίκμασα - *ἐζικμῶ - *ἐζίκμησα) > τσικνίζω καὶ μεταρρηματικὸ ἢ τσίκνα (ἢ ὁποῖα δὲν ἔχει βέβαια καμιάν σχέση μὲ τὴν ἀρχαία κνίσσα)¹, θλίψη - θλιβερός > χλίψη, χλιερός PI, κνάφω, κναφεύς > γνάφω (γναφέας;) κ.ά. Ἡ φωνητικὴ αὐτὴ ἐξέλιξη εἶναι ἐν μέρει (ἐκ+β, γ, δ) γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, ἰδιαίτερα στὴν σύνθεση μὲ τὴν πρόθεση ἐκ+β, δ καὶ στὴν ἀττικὴ καὶ στὴ δωρικὴ διάλεκτο (> ἐγβ-, ἐγδ-). Ἡ σημασιολογικὴ ἐξέλιξη διευκολύνθηκε προφανῶς ἀπὸ τὴν βαρεῖα αἴσθησι τῆς ὑγρασίας, ἰδίως ὅταν μένη κλειστὴ σὲ ἓναν χώρο καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξατμισθῇ. Σ' αὐτὴν πρέπει ἐπίσης νὰ ἀποδοθῇ καὶ ἡ σημασιολογικὴ σύγχυση τοῦ νοτίζω καὶ χροτίζω. Τὸ χνότος - τὰ χνότα πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ θεωρηθῇ μεταρρηματικὸ οὐσιαστικόν.

3. κουτορνίθι

Αὐτὴ νομίζω πὼς εἶναι μιὰ ἀρκετὰ κοινὴ νεοελληνικὴ λέξη (δὲν ξέρω πόσο διαλεκτικὴ εἶναι), ποὺ σημαίνει τὸν ἀπονήρευτον ἄνθρωπο καὶ κυρίως τὴν ἀπονήρευτὴ κοπέλλα, ποὺ πέφτει εὐκόλα θῦμα σὲ ὑποσχέσεις καὶ τὰ λοιπά. Ὁ Ἄνδριώτης — περίεργα — δὲν τὴν ἔχει ἀποθησαυρίσει. Τὸ Λεξικὸ τῆς Πρωίας τὴν ἀναγράφει στὸν 3. τόμο (Συμπλήρωμα): «κουτορνίθι, ὁ κουτὸς σὰν ὄρνιθι, ἄνθρωπος εὐήθης (κουτὸς, χαζὸς), κουτάβι, ζωντόβολο». Τὸ Λεξικὸ Δημητράκου δὲν ἀναφέρει τὴ λέξη. Ὁ Θ. Βοσταντζόγλου στὸ Ἄντιλεξικὸν ἢ Ὀνομαστικὸν τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης, Ἄθηναι 1968, ἀρ. 795 κατατάσσει τὴν λ. στὰ οὐσιαστικά (λήμμα βλάξ) μαζὺ μὲ τὰ βλάκας..., ζωντόβολο, κοῦκος, μουνταλὺς κλπ. Βέβαια τὸ κουτορνίθι εἶναι γραμματικὰ οὐσιαστικόν, δὲν ἀντιπροσωπεύει ὅμως κανένα «εἶδος» ἢ πράγμα κι ἔτσι χρησιμεύεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ σὰν ἐπίθετο (κατηγορούμενο).

Τὸ κουτορνίθι ἀποτελεῖ ἐντυπωσιακὴ περίπτωση λέξης γιὰ τὴν ὁποῖα θὰ ὀρκιζόταν κανεὶς ὅτι ξέρει τὴν ἐτυμολογία της (κουτὸς+ὄρνιθι), θὰ διαπίστωνε ὅμως γρήγορα τὴν ἀπογοητευτικὴ ἀποτυχία του: ἡ λ. δὲν ἔχει καμιάν σχέση οὔτε μὲ τὸ κουτὸς οὔτε μὲ τὸ ὄρνιθι. Εἶναι ἡ ἀρχαία λατινικὴ λ. *coturnix-icis*, ποὺ σημαίνει τρυγόνι, καὶ σὲ μεταφορικὴ χρῆσι «τὸ μορὸ μου» ἢ κάτι τέτοιο: Plaut. *Asin.* 666

1. Ν. Δεκαβάλλα, Ἄθηναι 29 (1917), Λεξικογρ. Ἀρχ., 184. Α. Γ. Τσοπανάκη, Τὸ ἰδίωμα τῆς Χάλκης, 41.

(= III 3, 78) «*dic me tuon passerulum, gallinam, coturnicem*» (= «ἀποκάλεσέ με τὸ σπουργιτάκι σου, τὴν κοτούλα σου, τὸ τρυγόνι σου»). Τὸ Λατινο-ἀγγλικὸ λεξικὸ τῆς Ὁξφόρδης ([Freund]-Lewis-Short) μνημονεύει (ἐ.λ.) ἀρχαίαν ἐτυμολογία τοῦ Γραμματικοῦ Sextus Pompeius Festus — ἴσως τοῦ 2. αἰ. μ.Χ. — «*a sono vocis*», πού τὴν διάσωσε ὁ Julius Paulus, νομομαθῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ 3. αἰ., δηλ. «ἀπὸ τὸν ἦχο τῆς φωνῆς». Αὐτὸ μᾶς ὀδηγεῖ πρὸς τὸ συγκεκριμένο οὐσιαστικόν, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν μαρτυρία τοῦ Πλαύτου καὶ ἀπὸ τὴν παράλληλη τοῦ *Du Cange, Lex. Med. et Infimae Graec.* στὴν λ. *κοτοῦρο* (προφανῶς οὐδέτ.), «*perdicis rubeae species, apud Cretenses, de qua Petr. Bell. lib. 1 obser. cap. 10*». Ὁ Κοραῆς ('Ατ. 5, 130) ἐπαναλαμβάνει τὴν μαρτυρία τοῦ *Du Cange* («κοτοῦρο, Δ[ουκάγκιος], γένος πέρδικος ἐρυθρᾶς») προσθέτοντας καὶ τὴν ἀναφορὰ στὸν Βελώνιο: «ὁ Β... τὸ παράγει ἀπὸ τὸ ἰταλ. *coturno*. Ἄλλ' οἱ Ἴταλοί... λέγουν *contornice* (sic: τὸ σωστό: *cotornice*) ἀπὸ τὸ ρωμ. *coturnix*: τοῦτο ὅμως σημαίνει τὸ ὀρνύγιον».

Ἡ ἠχομιμητικὴ παραγωγὴ τῆς λ. δὲν πρέπει νὰ μᾶς κάμνη ἐντύπωση καὶ ἡ ἀρχ. λ. *τρυγών* ἦταν — ἢ ἦταν αἰσθητὴ σὰν — ἠχομιμητικὴ (πβλ. Ἰλ. I 311 ὡς μὴ μοι τρούζητε παρήμενοι ἄλλοθεν ἄλλος), ὅπως εἶναι ἠχομιμητικὴ καὶ ἡ τουρτούρα (Μακεδ.) καὶ ἡ συνώνυμη δεκοχτούρα (κοινὸ) ἢ δεκαοχτούρα ΡΙ. Τὸ πρῶτο μπορεῖ νὰ συνεχίζη — μέσο τῶν βλάχικων ἰδιωμάτων — τὴν λατ. λ. *turtur-uris* = τρυγόνι¹. Ἐκεῖνο πού εἶναι κάπως δύσκολο νὰ καθορίσουμε τώρα, εἶναι πότε καὶ πῶς μπῆκε στὰ ἑλληνικὰ ἢ λ. *coturnix* καὶ μὲ ποιά μορφή (πιθανότατα ἀπὸ τὴν αἰτ. *conturnicem*, μὲ ἀλλαγὴ γένους ἀπὸ ἀναλογία μὲ τὰ πουλιὰ σὲ οὐδέτ. γένος: τρυγόνι, ἀηδόνι, χελιδόνι, κλπ.) ἢ ἀνομοίωση κ-κ καὶ ἡ εὐκόλη παρετυμολογία ἀρχικὰ ἴσως πρὸς τὸ κότα+ὀρνίθι καὶ ὕστερα πρὸς τὸ κουτὸς ἔδωσαν τὴν τελικὴ μορφή στὸ παραστατικὸ αὐτὸ ψευτοσύνθετο, πού δὲν δηλώνει πιά κάποιο εἶδος πουλιοῦ ἀλλὰ μιὰν ἰδιότητα ἀνθρώπου.

4. χροστουμο(υ)ς - χρουστουμία

Τὸ ἐπίθ. δηλώνει τὴν ἰδιότητα τῶν ἀνθρώπων πού λέν ἐπιπόλαια λόγια, — κυρίως — καὶ τὸ οὐσ. τὰ ἴδια αὐτὰ λόγια: «δὲ θέλου ν' ἀκούου χρουστουμιές», «τὶ χροστουμοὺς ἀνθρώπους!» Οἱ λλ. φαίνεται πῶς ἀνῆκαν στὸ ἰδίωμα τῆς παλαιᾶς Θεσσαλονίκης, γιὰτὶ σώζονται ἀκόμα σήμερα στὸ — πολὺ ἀρχαῖκὸ — ἰδίωμα τῆς Πυλαίας (τὸ χωριὸ λεγόταν πρωτύτερα *Καπουτσῆδες* οἱ, θηλ.), πού ἦταν καὶ εἶναι ἐλληνόφωνο καὶ ἀρχαῖστικὰ διαλεκτικόν, καὶ εἶναι γνωστὸς καὶ στὸ (ἄλλοτε σλαβόφωνο) ἰδίωμα τοῦ Ἀσβεστοχωρίου (γεωργικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴν Πυλαία).

Ἡ πρώτη ἐντύπωση πού ἔχει κανεὶς εἶναι ὅτι τὸ ἐπίθ. μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ ἓνα ἀμάρτυρο *ἀχρειόστομος - *ἀχρειοστομία. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ σημασία τοῦ ἐπιθέτου δὲν περιλαμβάνει καὶ τὰ «ἄσχημα λόγια» ἀλλὰ μόνο τὰ ἐπιπόλαια, γι' αὐτὸ νομίζω

1. Εἶναι πολὺ πιθανὸ καὶ τὸ δεκ(α)οχτούρα νὰ εἶναι παρετυμολογικὴ παραλλαγή — μὲ πρόσθετη ἠχομιμητικὴ προσαρμογή — ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ τουρτούρα.

ὅτι μπορούμε — και πρέπει — νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ ἀρχ. ἐπιθ. και οὐσ. ἀθυρόστομος -ία, και τὰ δύο μαρτυρημένα ἀπὸ τὴν ἀρχαία γραμματεία. Ἡ ἐξέλιξη σὲ χροστόμος -ία εἶναι νόμιμη και σύμφωνα μὲ τὸν νόμο τοῦ Kretschmer (Φερνίκη > Φερνίκη), κυρίως ὅμως σύμφωνα μὲ τοὺς φωνητικούς νόμους τῶν βόρειων ἰδιωμάτων (σιώπηση τοῦ ἄτονου συλλαβικοῦ ι ἀνάμεσα σὲ σύμφωνα). Ἡ τροπὴ τοῦ φρ > χρ (καθὼς και τοῦ φλ, φρ > χλ, χρ, βλ. παραπ. χροτίζω) φαίνεται ὅτι ἔχει σποραδικὰ παραδείγματα (στὰ ΡΙ εἶναι ἀρκετὰ συχνή: ἄχρωπος, χροινάκι < θρίναξ, χροῦμπα < θρύμβη, χλίψη κ.ἄ. βλ. *La Phonétique des parlers de Rhodes*, σ. 120-21). Ἀπὸ τὶς κοινότερες διαλεκτικές λέξεις φαίνεται ὅτι οἱ: χλεμπόνα - χλεμπονιάρης θὰ μπορούσαν νὰ ἀναχθοῦν σὲ ἀρχικό φλεγμονή, ἴσως ἀπὸ τὸ ἐνδιάμεσο λατ. phlegmona. Ἡ ἀκροδοντική ἀρθρωση τοῦ θ και ἡ οὐλοδοντική τοῦ ρ δημιουργοῦν κατάλληλες συνθήκες γιὰ ἀνομοίωση. Τὸ ἐπίθ. χλομός δὲν ἔχει ἀκόμα ἐτυμολογηθῆ ἱκανοποιητικά, νομίζω ὅμως ὅτι θὰ ἦταν καλὰ νὰ ξεκινούσαμε ἀπὸ τὴν ρίζα φλογμ- και τὴν σημασιολογικὴ ἐπίδραση τοῦ χλωρός και χλεμερός τοῦ Ἡσύχιου (= ὠχρός = χλιαρός, θερμός ἀντίστοιχα)¹, μολονότι τὸ φλεγμ- δὲν ταιριάζει σημασιολογικά μὲ τὸ χλωμ-. Ὁ Ἀνδριώτης (*Lexikon der Archaismen*, Wien 1974, σ. 73) μνημονεύει ἀθυρόστομος - ἀθυρόστουμος ἀπὸ τὴν Χίο, τὴν Ἡπειρο και τὴν Τσακωνιά, δὲν εἶμαι ὅμως πολὺ βέβαιος ὅτι οἱ τύποι αὐτοὶ δὲν εἶναι λόγιοι, ἐνῶ εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ τύποι τῆς Πυλαίας (και Ἀσβεστοχωρίου) εἶναι λαϊκοί.

5. οὔζο

Ὁ μακαρίτης ὁ Ἀχιλλέας Τζαοτζάνος ἔλυσε τὸ πρόβλημα τῆς ἐτυμολογίας τῆς λ. οὔζο ἀπὸ τὴν φράση «uso Massalia» (= χρῆση Μασσαλίας: «ἐσήμαινε δηλ. ἡ φράσις αὕτη στὸ ἐμπόριο τῶν κουκουλιῶν τὴν ἐκλεκτὴ ποιότητα»²). Τὸ ἄρθρο εἶχε πρωτοδημοσιευθῆ στὸ *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος* τοῦ Γ. Δροσίνη (1932, 145-8), και γερμανικά στὶς *Indogermanische Forschungen* (52, 1934, 217-20), εἶναι ὅμως δύσκολο νὰ ποῦμε ὅτι ἔλυσε και τὸ πρόβλημα τοῦ πῶς μετέπεσε ἡ σημασία. Τὸ ὅτι ἀναφώνησε ἓνας Τίρναβίτης «αὐτὸ εἶναι οὔζο Μασσαλίας» γιὰ νὰ χαρακτηρίση τὴν ἐξαιρετικὴ ποιότητα μιᾶς παρτίδας τριπλοαποσταγμένου ρακιοῦ, δὲν ξέρω κατὰ πόσο θὰ μπορούσε νὰ διευκολύνῃ τὴν ἀπόσπαση τῆς λ. οὔζο ἀπὸ τὴν γενικὴ σημασία τῆς «χρήσης», και τὸν ἐντοπισμὸ τῆς στὴν τελείως εἰδικὴ και ἄσχετη τοῦ «ρακιοῦ», ἔστω και στὸν Τίρναβο μόνο, και ὕστερα τὴν ἐξάπλωσή της σὲ ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ θὰ ἦταν δυνατὸ μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι μόνο στὸν

1. χλεμπόνα, ἡ, ἀπὸ πολλὰ μέρη τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας και τῶν νησιῶν, μὲ διάφορους τόπους, σημαίνει κυρίως τὸ παραώριμο (κίτρινο) ἀγγούρι ἢ πεπόνι· χλωμός = ἀρρωστίαρης ἀνθρωπος (ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ).

2. Ἀχ. Τζαοτζάνου, *Ἀρθρα και μελετήματα*, ἐπιμέλ. Νάσου Α. Τζαοτζάνου, Ἀθήνα, σ. 83 «ἀπὸ τὰ κουκούλια λοιπὸν αὐτὰ (τοῦ Τυρνάβου), τὰ ἐκλεκτότερα μπαλαρίζονταν τὰ χρόνια ἐκεῖνα σὲ ἰδιαίτερες μπάλες και στέλνονταν στὸν Βόλο γιὰ τὴν Εὐρώπη, μὲ τὴν ἐπιγραφή uso Massalia, ἦτοι πρὸς χρῆσιν τῆς Μασσαλίας».

Γίρναβο ἦταν γνωστή — ἢ πρωτοεμφανίσθηκε — ἡ απόσταξη τῶν σταφυλιῶν σέ ρακί, πράγμα πού θεωρῶ μάλλον ἀπίθανο.

Τὸ λατ.-νεολατινικὸ ρ. *usare* τὸ ξέρει ὁ *Du Cange* (*Glossarium Med. et Inf. Graecitatts* στὴν λ. οὐζάρω) καὶ τὴν χαρακτηρίζει *glossa Graecobarbara*, μὲ τὴν γενικὴ σημασία τοῦ «συνηθίζω»: «τὰ ὁποῖα συνηθίζουσιν εἰς τὰ πλοῖα ἢ οὐζάρουσιν εἰς τὰ πλοῖα ὁποῦ ἔχουν κουπιὰ», *Alibi*: «καὶ τὴν μίαν ἀπὸ τούταις ἐσυνήθιζεν ὁ Περικλῆς, ἤγουν οὐζάριζεν». Ὁ ἴδιος δίνει ἐπίσης τὸ οὐσ. οὐζος, ἀπὸ ἰατρικὰ χειρόγραφα (*Glossae Iatricae MSS ex cod. Reg. 190*) «οὐζος, ἢ προυνέα», ἓνα ἐρμηνευμα πού νομίζω πὼς μᾶς φέρνει πιὸ κοντὰ πρὸς τὴν σημασία τῆς ρακῆς, ἂν ἀποδειχθῆ ὅτι καὶ ἡ προυνέα (*prunier*) ἦταν ἀποτέλεσμα ἀπόσταξης, μιὰ πού μπορούσε νὰ ἀποτελῆ καὶ τὴν πρώτη της, ὅπως συμβαίνει καὶ σήμερα (π.χ. Γιουγκοσλαβία κ.ά.), ὕλη. Πραγματικά, καὶ στὸ *Petit Larousse* καὶ στὸ *Lexis* τοῦ *Larousse* στὸ λῆμμα *prune* διαβάζουμε τὰ ἐξῆς: «fruit du prunier: eau de vie de prunes» καὶ στὸ λῆμμα *prunelle*: «petite prune sauvage... dont on fait une liqueur, ... dite aussi prunelle» (στὸ *Lexis*: *prunelline*).

Δυσκολεύομαι ἀκόμα νὰ ἀξιοποιήσω μὲ ἀκρίβεια μιὰν πληροφορία πού συνάντησα σὲ παλιὸ ἔγγραφο (1631), πού δημοσίευσε ὁ *Δημ. Γ. Σερεμέτης* στὸν *Α'* τόμο τῶν *Θησαυρισμάτων* τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας (Βενετία 1960, σ. 134), πού τὴν ἐκδοσὴ τους συνεχίζει μὲ τόση φροντίδα ὁ συνάδελφος κ. *Μ. Μανούσακας*. Τὸ ἔγγραφο εἶναι ἀπὸ τὰ Κύθηρα, καὶ ἡ φράση πού μᾶς ἐνδιαφέρει λέει: «τὸ ὁποῖον κρασί ὁ αὐτὸς Μπαμπακάρης ἐκονβερτίρισε εἰσὲ οὐζο ἐδικόν του» (δική μου ἢ ὑπογράμμιση). Μὲ τὸ πρῶτο διάβασμα μένει κανεὶς μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Μπ. μετέτρεψε, μεταμόρφωσε (*convertire*) τὸ κρασί σὲ οὐζο, ἔκαμε δηλ. μιὰν κανονικὴ ἀπόσταξη τοῦ κρασιοῦ σὲ οὐζο. Ἡ προσθήκη ὅμως τῆς κτητικῆς ἀντωνυμίας (ἐδικόν του) δείχνει ὅτι τὸ οὐσ. οὐζο δὲν εἶναι ἀκόμα συγκεκριμένο (= ρακὴ ἢ ὅ,τιδήποτε ἄλλο) ἀλλὰ ἀφηρημένο (= χρῆση)¹.

6. καλωσορίζω

Δὲν εἶχα κι ἐγώ, ὅπως νομίζω πὼς δὲν ἔχει κανένας, ἀμφιβολία ὅτι τὸ καλωσορίζω γράφεται σωστὰ ἔτσι (ω-ο) — καὶ φυσικὰ παράγεται ἀπὸ τὸ καλῶς+ορίζω (ἔτσι ἄλλωστε τὸ ἐτυμολογεῖ καὶ ὁ Ἄνδριώτης, Ἑτυμ. Λεξ.⁹ ἀπὸ τό... καλῶς

1. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ὁ Μπαμπακάρης, ὁ ὁποῖος εἶχε πούλησει τὸ ἀμπέλι του (μὲ τὸν καρπὸ) στὸν Δεσπότη, πούλησε ὁ ἴδιος τὸν καρπὸ γιὰ λογαριασμὸν του (ἢ πούληση τοῦ ἀμπελιοῦ εἶχε γίνει τὸν Αὐγούστο, προτοῦ κοποῦν τὰ σταφύλια) κι ἔπρεπε νὰ ἐπιστρέψῃ στὸν Δεσπότη-ἀγοραστή τὸ ἀντίτιμο τοῦ καρποῦ σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους τῆς ἀγοραπωλησίας: «καὶ μπατάρωντας κρασί μέτρα δεκαπέντε ὁποῦ τὸ ἄνωθεν ἀμπέλι ἔκαμε τὸν χρόνον τὸν παρασμένον, ... τὸ ὁποῖον κρασί ὁ αὐτὸς Μπ. ἐκονβερτίρισε εἰσὲ οὐζο εἰδικόν του, ὁ ὁποῖος εἶναι πρεζέντες καὶ ἀφερμάρι ἀπὸ λίτρες τρεῖς τὸ μέτρο, μένει νὰ λάβῃ ρέστον ὁ αὐτὸς Μπ. ἕως εἰς τὸ ἄνωθεν νοῦμερό του τζικίνια τριάντα...», ὅπου γίνεται σχεδὸν φανερό ὅτι τὸ «ἐκονβερτίρισε (τὸ κρασί) εἰσὲ οὐζο ἐδικόν του» ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ «μετέφερε τὸν λογαριασμὸ τοῦ κρασιοῦ σὲ δικήν του χρῆση, δηλ. γιὰ δικόν του λογαριασμὸ», ἀντὶ νὰ ἀποδώσῃ τὸ ἀντίτιμο στὸν νόμιμο δικαιοῦχο, πού ἦταν πιά ὁ Δεσπότης.

όρισε) —, ὥσπου ἔπεσα ἐπάνω στὸ ἀδικιωρισμένος τῆς χαριτωμένης Λωξάντρας τῆς Μ. Ἰορδανίδου, πού ἡ ἴδια τὸ ἐπεξηγεῖ: «ποῦ ἄδικη ὥρα νὰ τὸν εὔρη». Νομίζω πιά τώρα ὅτι τὸ ὀρίζω δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ β' συνθετικὸ τοῦ τόσο κοινοῦ αὐτοῦ ρήματος, κι ἔβαλα ἤδη μιὰν ὑποσημείωση στὴν μελέτη μου < Φιλολογικὲς παρατηρήσεις στὴν Διήγησιν Ἀλεξάνδρου (Ριμάδα) >, πού δημοσιεύτηκε στὰ Ἑλληνικά (33, 1980, 152). Ἐδῶ θὰ προσπαθῆσω νὰ τὸ ἀποδείξω.

Πρῶτα πρῶτα εἶναι οἱ χαιρετισμοὶ καὶ οἱ εὐχὲς μὲ τὸ ὥρα καλή, ὄρες καλές, καλή σου ὥρα, ὥρα καλή σας, καλή σας ὥρα. Ὁρα καλή, ἀπλό, ἡ ὥρα καλή σας, ἂν ἀπευθυνόταν σὲ πολλούς, ἦταν ὁ συνηθισμένος χαιρετισμὸς τῶν χωρικῶν τῆς Ρόδου, ὅταν συναντιοῦνταν ἢ συναντοῦσαν κάποιον ἢ περισσότερους στὸν δρόμο ἢ τὰ χωράφια, κι εἶχε ψηλώσει ἀρκετὰ ὁ ἥλιος — ὥστε νὰ μὴν μπορῆ νὰ πῆ πιά κανεὶς καλημέρα, πού ἦταν ὁ πρωῖνός χαιρετισμὸς — ἢ δὲν εἶχε ἀκόμα πέσει ἀρκετὰ, γιὰ νὰ χρειάζεται νὰ λέν καλησπέρα. Ἡ ἀπάντηση στὸ ὥρα καλή (σας) εἶναι πάντα: καλῶς τον (τους). Στὸ καλημέρα, καλησπέρα ἢ ἀπάντηση εἶναι: καλή σου (σας) μέρα, καλησπέρα (σου, σας). «Νά 'ν' ὥρα καλή κι ὥρα τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγιᾶς» εἶναι οἱ πρῶτες λέξεις γαμήλιου τραγουδιοῦ¹, «ὄρες καλές» εἶναι ἡ εὐχὴ ἐπάνω στὸ ξεκίνημα κάθε δουλειᾶς (σπορά, γάμος, χτίσιμο σπιτιοῦ κλπ.). Σκαλιουρίζου, σκαλιουρνῶ, σκαλιώρισμα τό, σκαλιώρα ἢ, καὶ ἐπώνυμο ὁ Σκαλιώρας εἶναι τὰ ἀντίστοιχα τοῦ καλωσωρίζω, καλωσώρισμα στὴν Δυτ. Μακεδονία καὶ ἄλλοῦ, μὲ τὴν εἰδικὴ σημασία τῆς ὑποδοχῆς ἑνὸς νέου καρποῦ, πού τὸν δοκιμάζουμε γιὰ πρώτη φορά σὲ κάποια ἐποχὴ τοῦ ἔτους: «δὲ σκαλιώρ' σα ἀκόμη κερᾶσια: δὲ μου ἕνα νὰ σκαλιουρίσου» (Σιάτ.). Ἡ «σκαλιώρα» ἀναφέρεται σ' αὐτὸ τὸ γεγονός.

Τὸ καλωσωρίζω λοιπὸν σχηματίσθηκε ἀπὸ τέτοια συμφραζόμενα, σύμφωνα μὲ τὰ καλημερίζω, καλησπερίζω, ἀπὸ συνεκφορά πού εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορισθῆ μὲ ἀκρίβεια — προπάντων χρονικά, κι αὐτὸ θὰ μᾶς ὀδηγοῦσε πέρα ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ πρὸς μεγαλύτερη ἀρχαιότητα (διατήρηση τοῦ καλῶς+εἰδικὴ σημασία τῆς λ. ὥρα) —, μποροῦμε ὅμως νὰ ὑποθέσουμε καὶ ὅτι ἦταν τὸ «καλή σου ὥρα». «Ὁρα σου καλή» καὶ «ὥρα σας καλή» εἶναι ἀκόμη καὶ σήμερᾶ ἢ συνηθισμένη φράση ξεπροβοδίσματος στὴν Ρόδο καὶ τὰ Δωδεκάνησα (μὲ τὴν γνωστὴ ἐπίταξη τῶν προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν²).

Γιατὶ πρέπει νὰ παραμερίσουμε τὸ καλῶς+ὀρίζω; Μόνο καὶ μόνο γιατί δὲν ὑπάρχει τίποτε στὶς σημασίες τοῦ ἀρχαίου ὀρίζω καθὼς καὶ τοῦ βυζαντινοῦ ἢ νεοελληνικοῦ, πού νὰ τὸ προσεγγίξῃ ἔστω καὶ ἀπὸ μακρὰ στὴν σημασία τοῦ «φθάνω», στὴν ὁποία πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι κατέληξε τὸ (καλῶς) ὀρίζω. Οἱ ἀρχαῖες σημασίες του κινοῦνται στοὺς χώρους τοῦ «διαχωρίζω, ἀποχωρίζω ἀπὸ κάτι, βάζω σύνορα, προσδιορίζω» καὶ σὲ ὅλους τοὺς σχετικούς (βλ. Λεξ.), καμιά ὅμως ἀπὸ αὐτὲς οὔτε ἀπὸ μακρὰ δὲν δείχνει ὅτι μπορεῖ νὰ τὰ σηκώσῃ καὶ νὰ συναφθῆ μὲ τὰ ἐπιρρήματα (εὔ), καλῶς, κακῶς, ἐκτός ἂν ἐπρόκειτο νὰ δηλωθῆ ὅτι ἡ μοιρασιά ἢ ὁ ὀρισμὸς ἔγιναν καλά. Καὶ στὰ ΝΕ τὸ ὀρίζω καὶ ὁ ὀρισμὸς ἔφτασαν στὴν ἔννοια

1. S. Baud-Bovy, Τραγούδια τῶν Δωδεκανήσων, τόμ. Α' (1935), σ. 10.

2. «ἔφερεμ με, εἶπεμ μου, (καλή σου μέρα), καλῶς τον» κλπ.

τοῦ διατάζω - διαταγή: «τί ὀρίζεις ἀφεντικό»; «στούς ὀρισμούς σας» κτῆ., καί σ' αὐτά ὅμως δέν βλέπω νά μπορῆ νά σταθῆ σέ ὑποφερτά εὐλογες φράσεις τὸ ὀρίζω καλῶς = διατάζω καλὰ ἢ «στούς καλοὺς ὀρισμούς σας» = στίς καλές διαταγές σας. Οἱ σημασίες αὐτές βρίσκονται κιόλας στήν ΠΔ (Δαν. 6, 13 «Δαρεῖε βασιλεῦ, οὐχ ὀρισμὸν ὠρίσω, ἴνα...»). Ἀριθ. 30, 3 «ἢ ὀρίσηται ὀρισμῶ περι τῆς ψυχῆς αὐτοῦ»). Κυριολεκτικὰ πρόκειται γιά ὁμωνυμία — ὄχι ὅμως καί ὁμοσημία — τοῦ β' συνθετικοῦ, ἂν μπορεῖ κανεὶς νά μιλᾷ γιά β' συνθετικό σ' αὐτήν τὴν περίπτωση. Γιατί — κι αὐτὸ εἶναι τὸ τελευταῖο καί νομίζω πολὺ ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα —, τὸ ρ. πρέπει νά θεωρηθῆ πκρασύνθετο ἀπὸ τὸ «καλή σου ὥρα» (ὅπως δείχνει τὸ ἀδικιωρισμένος τῆς Λωξάντρας), καί ὄχι σύνθετο καλῶς + ὀρίζω.

7. α) Τὰ Θέρμα. β) Ἡ Γριά Βάθρα

Μόλις φτάσετε στήν Καμαριώτισσα, τὸ ἐπίγειο τῆς Χώρας (Σαμοθράκης), θὰ ἀκούσετε νά κυκλοφοροῦν ἀνάμεσα στίς συντροφίες τὰ ὀνόματα διάφορων ἀξιοθέατων, ἀπὸ τὰ πολλὰ ποὺ ὑπάρχουν πράγματι στὸ ὠραῖο αὐτὸ νησί τοῦ Β. Αἰγαίου: ἡ Παλιὰ πόλη ἢ Παλαιόπολη εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα, ἀκολουθοῦν διάφορα ἄλλα (ἢ Χώρα κλπ.), τὰ Θέρμα, καί θὰ σᾶς κάμῃ ἐντύπωση ἡ Γριά Βάθρα. Καλὰ, τὰ Θέρμα ὑποτίθεται ὅτι τὰ καταλαβαίνει, ἀφοῦ μάλιστα τὰ μεταβάφτισαν καί σὲ Λουτρά. ἢ Γριά Βάθρα ὅμως τί θὰ μπορούσε νά σημαίνει;

α) Τὰ Θέρμα. Ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ τὸ πρῶτο, ποὺ φαίνεται—καί εἶναι—εὐκολότερο. Πῶς ἔγινε τὸ οὐδ. τὰ Θέρμα ἀπὸ τὸ ἀναμφισβήτητο θηλυκὸ (πληθ.) αἰ Θέρμαι; Ὅσοι ἔχουν οἰκειότητα μὲ τὸν βορειοελλαδικὸ χῶρο, ξέρουν ἢ ἀκούουν κανονικὰ τὰ Σέρας, τὰ Φέρας (αὐτὸ καί μὲ τὸν τύπο: τὰ Φέραι!). Μὲ τὸ πρῶτο ἀσχολήθηκε πρὶν ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια ὁ Β. Φόρης, < Τὰ Σέρας, μιὰ ἀπροσδόκητη ὀνομαστική >, Νέα Ἑστία 57, 1955, 363-65 > ἐρμηνεύοντάς το — σωστὰ νομίζουμε — ἀπὸ τὴν συνεκφορὰ στήν αἰτιατική, τὰς Σέρας καί τὴν ἀνομοίωση τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τὰ τρία σ¹. Τὸ ἴδιο μπορεῖ νά λεχθῆ καί γιά τὸ τὰς Φέρας > τὰ Φέρας, ἐνῶ ὁ τύπος τὰ Φέραι μένει δυσκολοεξήγητος.

Ὁ τύπος τὰ Θέρμα πρέπει νά προῆλθε λοιπὸν κι αὐτὸς ἀπὸ τὴν αἰτιατική τὰς Θέρμας μὲ διατήρηση τοῦ ἀρχαϊκοῦ τύπου τοῦ ἄρθρου καί τῆς αἰτ. τοῦ πληθ. σέ -ας. ἀνομοίωση τοῦ πρώτου -ς καί ἀποσιώπηση τοῦ δευτέρου σύμφωνα μὲ τὸν πληθ. τοῦ οὐδετέρου, πιθανῶς σύμφωνα καί μὲ τὸν παράλληλο τύπο: τὰ Λουτρά (ὅπως γράφουν τὸ τοπωνύμιο οἱ τοπικοὶ τουριστικοὶ χάρτες). Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ διατήρηση αὐτῆ τοῦ ἀρχαίου τύπου τοῦ ἄρθρου (τὰς) ἔστω καί σ' αὐτὰ τὰ κρυσταλλώματα, ἢ ὅποια, ὅπως εἶναι γνωστό, διασώζεται ἀκόμα στὸ Μελένικο, τὴν Χίο, Ἰκαρία, καί στήν Χάλκη τῆς Δωδεκανήσου, στήν κανονικὴ κλίση του². Ὁ κ. Δαμιανὸς Τσεκουράκης,

1. Ὁ Παλαμᾶς, Ἄπαντα (τόμ., 5, 49 στ. 8) λέει: «ἢ Σέρρα ἢ λαγκαδόκλειστη», ἴσως ἀπὸ ἀναλογία μὲ τὰ: ἢ Ἀθήνα, ἢ Θῆβα < Ἀθῆναι, Θῆβαι, κλπ. Τὰ δύο ρρ τῆς σημερινῆς γραφῆς δέν εἶναι ἱστορικὰ δικαιολογημένα, ἂν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡρόδοτου γιά τὴν Σίριν καί τοὺς Σιροπαίονες (8, 115. 5, 15) ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴ τῆς πόλης, ὅπως εἶναι πιθανό.

2. Βλ. H. Pernot, *Morphologie des parlers de Chio*. Paris 1946, p. 48-50. Γ. Χατζιδάκης. *MNE* 2, 439 (γιά τὴν Ἰκαρία). Γιά τὸ Μελένικο βλ. Σπανδωνίδης, *Μελέν.* 140. Γιά τὴν Χάλκη,

δ.φ., επιμελητής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, με πληροφορεῖ προφορικὰ ὅτι ὑπάρχει καὶ τοπωνύμιο τὰ Ψωροθέρμα (λασποθερμοπηγή, γιὰ τὴν θεραπεία τῆς ψώρας προφανῶς) στὴν πεδιάδα τῶν Φιλίππων (καὶ τὸν εὐχαριστῶ κι ἀπὸ ἐδῶ γιὰ τὴν πληροφορία). Καὶ τὸ τοπωνύμιο αὐτό, εἰδικότερα δὲ ἡ διατήρηση τοῦ τό-νου στὴν παραλήγουσα, συνηγοροῦν γιὰ τὴν πικραγωγὴ ἀπὸ τὴν αἰτ. τὰς Ψωροθέρμας.

β) "Ὅσο γιὰ τὴν *Γριά Βάθρα*, αὐτὴ μοιάζει διασκεδαστικὴ ἀπὸ τὴν ἀλλόκοτη σύζευξη μιᾶς *γριάς* μὲ κάτι ἀνύπαρκτο: ἡ *βάθρα* δὲν ὑπάρχει οὔτε στὰ ΑἸ οὔτε στὰ Νέα. Ὑπάρχει *βάθρον*, *ἀποβάθρα*, *καταβόθρα*, *βόθρος*. Εἶναι ἐπομένως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ φανερό ὅτι ἔχουμε παρετυμολογία στὸ α' μέρος τῆς λέξης, μὲ τὴν ἐλπίδα τὸ β' μέρος ἢ β' συνθετικὸ νὰ μὴν ἔχη ὑποστῆ μεγάλη ἀλλοίωση. Ἡ σκέψη αὐτὴ ὀδηγοῦσε σὲ ἓνα θηλ. *διαβάθρα*, ἀρκετὰ νοητὸ — ἴσως μάλιστα καὶ πολὺ — γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς ποὺ τὸ δημιούργησαν, ὄχι ὅμως καὶ τόσο — ἴσως μάλιστα καὶ καθόλου — γιὰ κείνους ποὺ ἀκολούθησαν. Ἄν μάλιστα ἡ φωνητικὴ ἐξέλιξη τῆς *δια* > *γιά* ἐπηρέασε καὶ μερικὰ σύνθετα ἢ ἂν ἡ σύνθεσις ἔγινε τὸν καιρὸ ποὺ ἡ *δια* εἶχε ἤδη ἐξελιχθῆ σὲ *γιά* — καὶ τὸ φαινόμενο αὐτὸ φαίνεται νὰ εἶναι ἀρκετὰ ἀρχαῖο, ἂν κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν καθολικότητα τοῦ στὴν *δια* καὶ τὸ *διατι* σὲ ὅλες τὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους —, καὶ προπάντων γιὰ τὴν γενικὴ τροπὴ τοῦ $\delta + i > j$ μὲ ἰσχὺ νόμου σὲ μεγάλες διαλεκτικὲς περιοχὲς (Καππαδοκία, Κρήτη, Κάρπαθος, Χάλκη, Κάσος, Μάνη, Τσακωνιά, Κεφαλληνία, Κέρκυρα, Χιμάρρα, Κάτω Ἰταλία), ἀλλοῦ γενικότερα κι ἀλλοῦ πιὸ περιορισμένα¹, τότε ὁ τύπος **γιαβάθρα* γινόταν λιγότερο νοητός, κι ἐπομένως πιὸ εὐπρόσβλητος ἀπὸ τὴν παρετυμολογία. Ἔμεινε τώρα νὰ δοῦμε τὴν φυσικὴ διαμόρφωση τῆς περιοχῆς: ἓνα χαραδρόμορφο ρυάκι μὲ ἀφθονο νερὸ καὶ μιὰ βαθειὰ λιμνούλα (*κούλουμπας*, ὁ < *κόλυμβος* λέγεται στὴν Ρόδο ἢ τέτοια ποταμίσια λίμνη), μὲ ψηλοὺς βράχους στὶς ὄχθες, οἱ ὁποῖες θὰ ἦταν ἀδιάβατες, ἂν δὲν ὑπῆρχε *ξαπλωμένη ἐγκάρσια, φαρδιά-πλατιά, μιὰ μεγάλη πλάκα*, ἓνας τεράστιος ἐπίπεδος βράχος, ἀρκετὰ μακρὺς, ὥστε νὰ γεφυρώνῃ τὸ ἀδιάβατο ρέμα ποὺ κατεβαίνει ἀπὸ ψηλά, ἀπὸ τὸ ἐπιβλητικὸ *Φεγγάρι*, τὸν γνωστὸ στὴν ἀρχαιότητα *Σάον*, στὴν κορυφὴ τοῦ ὁποίου καθόταν ὁ Ποσειδώνας «θαυμάζων... πτόλεμον τε μάχην τε / ὕψοῦ ἐπ' ἀκροτάτης κορυφῆς *Σάμου ὑλήεσσης / Θρηκίης*: ἔνθεν γὰρ φαίνοτο πᾶσα μὲν Ἰδῆ, / φαίνοτο δὲ Πριάμοιο πόλις καὶ νῆες Ἀχαιῶν» (Ἰλ. Ν 11 ἐξ). Τὸ τοπίο

¹Α. Γ. Τσοπανάκη, *Τὸ ἰδίωμα τῆς Χάλκης* σ. 49 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία). Γιὰ τὸν Πόντο ὁ Δ. Οἰκονομίδης (Ἀθηνᾶ 2, 1890, 237 κέ.) μὲ τὸν τύπο *τά* (= *τάς*). Ὁ Ἀ. Α. Παπαδόπουλο *Ἱστορ. Γραμμ. τῆς Ποντικῆς διαλ.*, Ἀθ. 1935, σ. 35 δίνει τὸν τύπο *τά* μόνο γιὰ τὸ οὐδέτερος, (*τσού, τσί, τσοί, κλπ.* γιὰ τὴν αἰτ. τοῦ πληθ. ἀρσ. καὶ θηλ.).

24. Γιὰ τὴν ἔκταση τοῦ φαινομένου βλ. Ἀ. Γ. Τσοπανάκη, *Τὸ ἰδίωμα τῆς Χάλκης*, σ. 35-38 μὲ διάφορες βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις. Πρόσθεσε: Κ. Μηνᾶ, *Τὰ ἰδιώματα τῆς Καρπάθου*, Ἀθήνα 1970, σ. 60. Α. Γ. Τσοπανάκης, *La Phonétique des parlers de Rhodes*, σ. 70, 73, 105, < Eine dorische Dialektzone im Neugriechischen >, *Byz. Zeitschr.* 48, 1955, σ. 68-69. Τὴν ἀρχαιότητα τοῦ φαινομένου εἶχα ὑποστηρίξει ἀπὸ τὸ 1940 (*Phonét.* 73, 105) μὲ δυὸ παραδείγματα ἀπὸ παπύρους (*ζῶρυξ, ταγαρίζα* < *διῶρυξ, ταγαρίδια*). Στὸ *Ἰδίωμα τῆς Χάλκης* σ. 38 πρόσθεσα ἀκόμα μιὰν ἐπιγραφικὴ μαρτυρία ἀπὸ τὴν Μακεδονία: ἐγ Βοκερίας *στάγιοι ἑκατόν*. Συνολικὴ καὶ ἐξαντλητικὴ θεώρηση τοῦ προβλήματος στοῦ Stam. C. Caratzas, *Les Tzacones*, Berlin - New York 1976, σ. 136-153.

εἶναι μαγευτικὸ καὶ πρὸς τὰ ψηλὰ γιὰ τὴν ἐπιβλητικὴ ἀγριάδα του, καὶ πρὸς τὰ κάτω, λίγες δεκάδες μέτρα ἀπὸ τὴν ἐντυπωσιακὴ αὐτὴν διαβάθραν (δηλαδὴ τὴν γέφυρα ἢ ἀκριβέστερα, τὸ πέρασμα) ἐξαιτίας τοῦ πλούτου τῶν πλατανιῶν, τῆς ἀπλᾶς τῶν λιβαδιῶν, τῆς ἀφθονίας τῶν λουλουδιῶν καὶ τῆς πλούσιας πρασινάδας. Τὴν Διάβαθρα μὲ τὴν παράλογη παρετυμολογία καὶ ἐξέλιξή της στὸ ἀκατανόητο Γριὰ Βάθρα ἄξιζε τὸν κόπο νὰ τὴν ἐπισκεφθοῦμε, καθὼς ἐπίσης καὶ νὰ ἀποκρυπτογραφήσουμε τὸ μυστικὸ της.

Ἡ λ. εἶναι μαρτυρημένη ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ μὲ τὴν σημασία τῆς σκάλας, τῆς γέφυρας, τοῦ ζεύγματος (βλ. *Liddell-Scott-Jones-West, Gr.-Eng. Lex.*⁹ s.v. = ladder, ship's gangway, draw bridge, bridge, μὲ διάφορες παραπομπές σὲ συγγραφεῖς ἀπὸ τὸν 2. π.Χ. αἰ. κέ.). Ἐνα παράδειγμα ἀπὸ τὸν Στράβωνα (16, 763), «πληρώσας τὴν τάφρον καὶ ἐπιβαλὼν τὰς διαβάθρας...» μᾶς δίνει ἀκριβῶς τὴν σημασία ποὺ χρειαζόμαστε, τὴν σημασία ἐνὸς ζεύγματος ποὺ γεφυρώνει ἓνα χάσμα, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὴν παράξενη καὶ χαριτωμένη Γριὰ Βάθρα τῆς ὀμορφῆς Σαμοθράκης.

ΑΓΑΠΗΤΟΣ Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ